

Barn som business

Från änglamakerskor till vanvårdsutredning

Vid förra sekelskiftet skapade skammen att få ett utomäktenskapligt barn och bristen på barnomsorg en privat marknad för fosterbarn. Samhällets tillsyn och ansvar var viktigt. Då som nu.

Text och bild: Anna Fredriksson | [Prenumerera](#) | Artikel i SocialPolitik nr 2 2014

För hundra år sedan skakades Sverige av skandaler med änglamakerskor. Änglamakerskor var fosterföräldrar som gjorde änglar av sina fosterbarn genom att vanvårda dem till döds. Det blev skrivelser och debatt om det som kallades fosterbarnsindustrin. Fosterbarnens vanvård och dödlighet kopplades till vinstintressen i vården. Då hade vi ändå fått den första lagen som reglerade fosterbarnsvården 1902, men den räckte inte för att skydda barnen.

I dag är fosterbarnsvården jämförelsevis mycket omskriven ur ett historiskt perspektiv. Vanvårdsutredningen med sin systematiska genomgång av berättelser om fysiska, psykiska och sexuella övergrepp öppnade ögonen på både myndigheter och allmänhet. Den nyutkomna boken *Stulen barndom* av **Tomas Kanger** visar också upp den dystra bilden av vanvård och lidande i det vi brukar vilja kalla folkhemmet.

Men för att förstå vad som orsakat vanvården måste vi ta ett vidare grepp, anser forskaren och historikern **Johanna Sköld**. Tillsammans med kollegan **Ingrid Söderlind** visar hon i *Fosterbarn i tid och rum* hur vanligt det varit i Sverige med privatplacerade fosterbarn.

– När vi pratar om 1930-, 40-, och 50-talen tror de flesta att

det var samhället som placerade barn i fosterhem, men 1958 var 40 procent av landets drygt 27 000 fosterbarn inte omhändertagna av barnavårdsnämnd. Rimligen innebär det att de var privat placerade, säger Johanna Sköld.

Under 1900-talets första hälft var det vanligt att föräldrar, och då särskilt mödrar, ordnade fosterhem åt sina barn och betalade för vården. Att det fanns en marknad för privat fosterbarnsvård berodde på skammen det innebar att föda barn utom äktenskapet. Men framförallt handlade det om bristen på barntillsyn. Det fanns inga försörjningsmöjligheter för en kvinna utan barnomsorg. Först 1938, när bidragsförskottet infördes, tog staten på sig ansvaret att kräva fäderna på deras del och trädde tills dess in i fädernas ställe.

– När kvinnor arbetade i fabriker eller hemma hos andra blev fosterhemsplaceringar en lösning. Det var inte särskilt konstigt att bo i fosterhem en tid, säger Johanna Sköld.

För utbudet av vård stod framförallt gifta kvinnor, att ta fosterbarn var ett vanligt sätt att försörja sig. Det var en möjlighet för en fattig familj att behålla sina egna barn hemma. Det här var ett sätt att få snabba pengar för fattiga personer som inte kunde ta lån. Att ge en engångssumma för barnets vård var förenat med större risker för barnen, men det var inte olagligt.

Efterfrågan på äldre barns arbetskraft, särskilt på flickor som hjälpte till i hushållet och tog hand om andra barn, var stor. Bristen på barnomsorg skapade således både efterfrågan och utbud på fosterbarn.

– Det ger ett perspektiv på dagens förskola. En utbyggd barnomsorg har gett familjer möjlighet att leva tillsammans, konstaterar Johanna Sköld.

I storstäderna fann man varandra genom att det annonserades från båda håll. 1920 kunde en dagstidning som Stockholmstidningen innehålla flera annonser varje dag från

fosterföräldrar som önskade ta emot barn mot betalning. Och mödrar annonserade redan innan ett barn var fött: "Finns det någon snygg Familj som vill ta ett nyfött barn som väntas i Mars mot 15 kr. i månaden."

Att de privata placeringarna var omfattande vet vi men det finns ett stort mörkertal. Kraven på anmälningsplikt skärptes efterhand. Den som tog emot barn under sju år mot betalning skulle anmäla detta till kommunen inom tre dagar från barnets ankomst, om man bodde i stad, enligt 1902 års lag. 1924 höjdes gränsen till 16 år och gällde även barn som var placerade hos mor- och farföräldrar. Från och med 1945 krävdes att fosterföräldrarna godkändes innan de tog emot barn under ett år, även för de som tog emot utan betalning. Det tog drygt 40 år att få in även dem i lagstiftningen. Den bristen i lagen fick mycket kritik redan 1902. Det var enkelt att bara säga att man inte tog betalt.

1960 krävdes tillstånd oavsett barnets ålder.

– Att förändra har varit trögt. Från att idén väcks tar det 30, 40 år innan den genomförs. Många barn hinner växa upp under den tiden, säger Johanna Sköld.

Att ändra lagen kan se väldigt handlingskraftigt ut. Men det är inte det som gör skillnad, det måste till förändringar i lokal praktik. Samma förhållanden gäller idag menar Johanna Sköld.

– Vi måste verkligen se till att förse socialarbetarna med resurser så att de kan bedriva det de är satta att göra. Ända sedan 1902 har kommunernas tillsynsansvar också gällt privatplacerade barn.

Här lyfter Johanna Sköld fram att det finns ett feltänk från riksdagens sida nu när det gäller vilka som har fått en laglig möjlighet att söka ersättning för vanvård.

– De privatplacerade omfattas inte för att man anser att de varken har varit kommunens eller statens ansvar. Det här

bottnar i en historisk okunskap, som inte tar hänsyn till att lagstiftningen för att skydda fosterbarn främst har vuxit fram kring privatplacerade barn. Alla fosterbarn, oavsett vem som hade placerat dem, skulle få tillsyn av barnavårdsnämnden, när en sådan fanns, annars av en annan kommunal instans. Det hade varit logiskt att även låta privatplacerade omfattas av rätten att söka ersättning.

Men de 250 000 kronor från Ersättningsnämnden, för den som var placerad mellan 1920 och 1980, kan bara sökas av någon som var omhändertagen enligt ett beslut av kommunen.

SocialPolitik har bett barn- och äldreminister **Maria Larsson** (KD) och hennes medarbetare att förklara varför det blev såhär men bara fått till svar: "Tack för möjligheten att kommentera, men vi avstår och hänvisar till den proposition som antogs i riksdagen av sju partier."

– På 1980-talet när vi öppnade för fler enskilda aktörer i den sociala barnvården, beskrevs detta som något nytt, men det är inte nytt, säger Johanna Sköld.

Men tjänsten stöd och handledning till familjehem är ny i viss mening.

– Behoven hos de placerade barnen har förändrats. De kräver annat stöd och det har öppnat för enskilda aktörer.

I dag växer den konsulentstödda familjehemsverksamheten där en privat anordnare är mellanhand mellan kommunen och familjehemmet.

Om vi flyttar oss tillbaka till marknaden så som den såg ut vid 1900-talets början, kan vi se att vissa avarter utvecklades, där pengarna blev viktigare än vården.

– Utomäktenskapliga barn hade så lågt värde, de här barnen sågs av hela samhället som mindre värda. Man reagerade inte på samma sätt över vad som hände dem. Det är en av förklaringarna till att den här marknaden fanns och att vissa barn vanvårdades till döds.

Att det i dag för de flesta inte har någon betydelse om ett barn är fött inom eller utom äktenskapet är ingenting som kommit utan kamp för kvinnor och barn. Men kanske har vi även i dag olika syn på olika barns värde? Johanna Sköld nämner tonåriga, ensamkommande flyktingbarn som en grupp som inte självklart är inkluderad i vår barnsyn.

– Vi pratar om att värna barns rättigheter, men vilka barn ser vi framför oss då? Och vilka finns i den sociala barnavården?

I dag är det framförallt äldre barn som placeras. Bristen på barnomsorg är inte längre skäl för placering. Här har det skett stora förändringar.

– 1 november 2011 var 60 procent av de barn som var placerade i familjehem 13 år och äldre, det är en stor skillnad.

Statistiken säger inte exakt varför barn placeras i dag. Men det tycks vara vanligare än i början på 1900-talet att barnen placeras på grund av egna problem.

Vid förra sekelskiftet hade fosterbarn en enormt hög dödlighet. Röster höjdes och myndigheterna började kartlägga dödsfallen. Stockholm hade tidigt ett väldigt utvecklat system med anställda inspektörer. Under 23 år registrerade man 14 000 fostermödrar och många fler barn.

I Malmö var tillsynen snålare tilltagen, med bara en eller vissa tider två, inspektörer. Johanna Sköld beskriver i boken hur det blev stor skandal när det uppdagas vilka otäcka förhållanden fosterbarn levde under hos flera personer. Frågan ställdes, precis som i dag när något går snett: men hur var tillsynen?

– Det är i den lokala praktiken som tillsynen måste granskas och göras på ett visst sätt. Det är en av bokens poänger och en lärdom som jag hoppas man drar när man läser den. Lagen kan vara hur bra som helst, men den måste följas, säger Johanna Sköld.

Att fosterbarn dog var inte ovanligt. Att tjäna pengar var inte fel. Det uppseendeväckande och det som skapade skandalen i Malmö var när det blev känt att personer systematiskt med vilje låtit barnen dö. Man väjde för att se de strukturella problemen, det var ondskan som uppmärksammades.

Men änglamakeriet handlade om strukturella faktorer. Skammen, frånvaron av barnomsorg, desperata fattiga som behövde snabba pengar för att överleva – allt bottnade i strukturella omständigheter.

Det myndigheterna kunde göra var att bötfälla och ge förbud att ta emot barn. Men människor flyttade ofta, det var svårt att följa dem. Det problemet har vi haft också i dag. Ofta var inspektörerna beroende av grannars tips.

Johanna Sköld understryker att familjehemsföräldrar gör en otroligt stor och värdefull insats.

– Hur är det att vara familjehem idag? Vi tenderar att se att detta att vara familjehem borde vara ett kall, inte ett arbete. I början på 1900-talet var det ett arbete. Man gjorde det för att få pengar.

I vår tid har välfärdstjänster åter marknadiserats. Priset för konsulenternas tjänster har blivit högre. Men det betyder inte att familjehemmen har blivit professionella. Ska de vara det eller ska de göra det de gör av altruistiska skäl? Det är en fråga vi bör ställa enligt Johanna Sköld.

ordomening@hotmail.com

Johanna Sköld disputerade 2006 med avhandlingen Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925.

Johanna Sköld var utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen och är nu biträdande lektor på Tema barn vid Linköpings universitet.

Kopplingen mellan barn och ekonomi ur ett historiskt perspektiv är hennes specialitet. Ett pågående

forskningsprojekt handlar om att jämföra alla de vanvårdsutredningar som gjorts i olika länder.

Läs vidare

Fosterbarn i tid och rum, Johanna Sköld, Carlssons förlag 2014.

Stulen barndom, Tomas Kanger, Albert Bonniers förlag 2014.

[Krönika om Stulen barndom](#) i SocialPolitik 2/2014.

[Askungen i Småland](#) i SocialPolitik 3/1997.